

19. Слапчук В. Дикі квіти : [роман] / Василь Слапчук. — К. : Факт, 2004. — 296с. — (Сер. «Excerptis excipiendo»).
20. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення / Микола Іванович Степаненко : [монографія]. — Полтава : «АСМІ», 2004. — 462с.
21. Тютюнник Г.М. Облога : [вибрані твори / передмова, упорядкування та примітки В. Дончика / друге видання] / Григорій Тютюнник. — К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 832с.
22. Уткин Д. В. Синонимические словосочетания с пространственным значением в современном русском языке / Д. В. Уткин // Вопросы морфологии и синтаксиса современного русского языка : [сборник статей / отв.ред. Ю. В. Фоменко]. — Новосибирск: Зап.-Сиб.кн.изд., 1966. — С. 211—239.
23. Шкляр В. Ключ : : [роман/ видання сьоме, виправлене і доповнене] / Василь Шкляр. — К. : ТОВ «Кальварія», 2007. — 191с.
24. Якель Р. Вбиває струм? Ні — його втрати // Дзеркало тижня. — 2001. — 3-9 лютого (№ 5(329)). — С. 6—7.

В статье рассмотрены особенности функционирования синонимических предложно-именных форм пространственной локализации. Автор использует для анализа статические локативные предлоги.

Ключевые слова: предложно-именная форма, локативный предлог, статичность/динамичность, контактность/дистантность.

The article deals with the problem of functioning of the synonymic preposition-case forms of space localization. The constructions with static locative prepositions have been thoroughly analysed.

Key words: preposition-case form, locative preposition, static character/dynamical character, contact character/distance character.

УДК 811.161.2'366

У. Ю. Шатрукова

РЕАЛІЗАЦІЯ ГРАМЕМИ “ДИНАМІЧНА ЛОКАЛІЗАЦІЯ ПЕРЕМІЩЕННЯ ПОЗАДУ РУХОМОГО ПРОСТОРОВОГО ОРІЄНТИРА” ПРИЙМЕНИКОВО-ВІДМІНКОВОЮ ФОРМОЮ ОРУДНОГО

Стаття присвячена з'ясуванню функціональних особливостей синтаксем, представлених на формально-синтаксичному рівні речення прийменниковою словоформою орудного відмінка зі значенням шляху руху по горизонталі.

Ключові слова: локатив, локативна синтаксема, предикат переміщення, статичність/динамічність, прийменниково-відмінкова словоформа.

Актуальність дослідження зумовлена потребою цілісного системного опису синтаксичних функцій прийменникових конструкцій у сучасній українській мові на основі з'ясування їхнього парадигматичного (на тлі відмінкової форми) і синтагматичного (як вторинної функції відмінка) планів у семантико-синтаксичній структурі речення.

Одним із концептуальних пріоритетів сучасної лінгвістики є трактування реченнєвої структури на засадах семантичного і формально-граматичного підходів до вивчення компонентного складу речення відповідно до відображеної в мовленні ситуації (події, процесу, стану та ін.). Особливу увагу дослідників привертають функціонально-семантичні («пржовані») категорії з погляду вираження їхньої семантики одиницями різних рівнів мови, до яких, зокрема, належить і категорія локативності.

Простір як форма буття матерії, що характеризує її протяжність, структурність, співіснування і взаємодію елементів в усіх матеріальних системах [15, 541], категоризована логічною думкою людей про об'єктивну дійсність, як і форма буття матерії в часі.

У лінгвістичному потрактуванні категорія локативності – це поняттєва категорія, яка в різних мовах дістає різні засоби вираження її семантики.

В українській мові семантику локативності виражають в основному одиниці таких рівнів: лексичного (прислівники, прислівникові займенники), морфологічного (місцевий та орудний відмінки) і синтаксичного (прийменниково-відмінкові форми непрямих відмінків та складнопідрядні речення місця).

Прийменниково-відмінкові форми, що виражають просторові відношення, на формально-синтаксичному рівні речення можуть бути представлені місцевим відмінком (N6), родовим (N2), знахідним (N4), орудним (N5) і найменшою мірою – давальним (N3) відмінками у поєднанні з просторовими прийменниками, для яких ця функція є первинною, власне – прийменниковою, типовою [1, 69]. Поєднуючись із субстантивами конкретної семантики, вони забезпечують досить докладну диференціацію просторового значення [3, 333].

У сучасному мовознавстві розрізняють поняття локатив як компонент, зумовлений пропозиційним предикатом, та просторовий поширювач структури речення, не зумовлений семантикою предиката.

М.І.Степаненко термін «просторовий поширювач» інтерпретує як адвербіальний компонент, що виражає вказівку на локалізацію будь-якої процесуальної ознаки на рівні речення, утвореного за зразком структурної схеми S+P+Adv loc, у якому наявна загальна схема «забачення орієнтації в просторі», що закладена в семантичній структурі правобічного компонента» [13, 28].

Встановлення будь-якого фрагмента простору – місця, напряму чи шляху руху, переміщення – підказує локативний орієнтир (ЛО), що позначає простір або предмет, відносно якого сприймається локативно-динамічна чи локативно – статична локалізація конкретної події, стану, руху, переміщення предмета по горизонталі/вертикалі, всередину/зовні, за рухомим орієнтиром та ін. [13, 26-43].

У функції локатива прийменник разом з іменником реалізує себе як складовий компонент субстанціальної синтаксеми. За словами І.Р.Вихованця, він виступає як засіб адвербіалізації субстантива, становить із ним одне функціональне (синтаксичне) слово, «тобто є словосполученням – аналітичним синтаксичним прислівником» [3, 342]. Не заперечуючи такий погляд на функцію прийменниково-відмінкової форми, яка займає позицію локатива у семантико-синтаксичній структурі речення, М.Я. Плющ уточнює: якщо розглядати роль слова у механізмі репрезентації парадигматичних і синтагматичних відношень в актах мовлення, то прийменник є не компонентом морфологічної форми відмінка, а складовою комплексного засобу вираження (прийменник + іменник у відповідному непрямому відмінку), де обидва компоненти взаємодіють у межах підрядного зв'язку залежної форми слова [11, 294-295].

Щодо вираження просторових відношень дослідники відмінків української мови (Є.К.Тимченко, О.С.Мельничук, М.Я.Плющ, З.І.Іваненко та ін.) визначають, що роль локатива властива місцевому та орудному відмінкам. Словоформа орудного відмінка на формально-синтаксичному рівні займає позицію локатива при дієслівних предикатах руху, переміщення, виражаючи напрям руху із вказівкою на простір, у якому відбуваються переміщення (*їхати містом, пливти Дніпром, пройтися вулицею*); на локалізацію статичної дії чи стану (*Долиною стоїть вода; Полею стелиться туман*) або на динамічне переміщення у просторі, що пересікається (*перейти дворами на центральну вулицю; опуститися сходами до залу*) [10, 67-82]. І.Р.Вихованець до локативних відносить субстанціальні синтаксеми, які на формально-синтаксичному рівні речення представлені місцевим та орудним відмінками у трьох варіантах: статичної локалізації, динамічної локалізації зі значенням напряму руху й динамічної зі значенням шляху руху [2, 130-136].

За твердженням І.Р.Вихованця, орудний просторовий виявляє специфічні ознаки: може виступати при безпрефіксних дієсловах руху для вираження значення шляху руху, тобто виражає тільки динамічну субстанціальну локативність, дублюючи тотожну сему опорних дієслів: *Діти йшли лісом; Ми просувалися степом* [2, 136].

На відміну від словоформ орудного безприйменникового, конструкції з просторовими прийменниками виражають більшу кількість варіативних значень локативності.

Локатив у семантичному синтаксисі визначають як аргумент у структурі пропозиції або у предикатно-аргументаційній структурі, що є мисленнєвим аналогом місцезнаходження, вектора пересування, шляху руху [12, 311].

Локативна субстанційна семантика пов'язана з трьома типами предикатів: власне локативних, локативних предикатів процесу та локативних предикатів дії. Субстанційну локативність виражають три типи синтаксем: статичної локалізації, динамічної локалізації напрямку руху і динамічної локалізації шляху руху [2, 130; 9, 170-171].

Форма орудного відмінка за допомогою динамічних просторових прийменників виражає значення динамічної локалізації напряму руху по горизонталі: 1) рух у просторі за предметом; 2) рух у просторі, обмежений двома або кількома предметами; 3) рух у просторі паралельно (поряд) та 4) шлях руху позаду предмета, за предметом, за просторовим орієнтиром, що рухається.

Рух по вертикальній осі виражає словоформа прийменникового орудного в двох напрямках: 1) вище просторового орієнтира (*над землею, над водою*) і 2) нижче предмета – просторового орієнтира (*під ним*).

Значення шляху руху виражають субстанціальні синтаксеми, позиції яких займають іменники, що містять сему місця дії, процесу, стану, руху, переміщення, служачи при дієслівному предикаті локативним орієнтиром, за яким визначають тип просторового відношення в реченні. Пор., наприклад, позначення локалізації шляху руху по горизонтальній і вертикальній осі: *Побігла дівчина*

за сannyaми; Насилу пробрався між хащами; Перед нами пробігли школярки; Василько сплигнув на землю і подався погід берегом; Літаки летять над містом; Понад степом летять журавлі.

Динамічний рух, переміщення виражають дієслова безпрефіксні недоконаного виду (*іти, бігти, брести, летіти, гнатися, ступати, їхати, мчати, сунути, плестися, прямувати* та ін.) і префіксальні доконаного виду, префікси яких передають додаткові відтінки аспектуальної семантики (*побігти, полетіти, поплентатися, погнатися, посунути, попрямувати, поїхати, помчати, прибігти, пролетіти, проїхати* та ін.)

До змісту дієслів руху і переміщення входять локативні семи напрямку руху: звідки? куди? де? (кудою?). Локативний компонент зумовлений валентністю дієслова-предиката. Він є обов'язковим у структурі речення. Локативна сема динамічного просторового шляху руху у змісті цих дієслів займає периферійні зони й експлікується загалом як характеристика процесу руху (як відбувається переміщення?). На формально-синтаксичному рівні таку локативну динамічну синтаксему з граемою шляху руху заповнює прийменниково-відмінкова форма орудного. Вона зумовлена семантикою дієслова і функціонує в простому ускладненому або складному реченні.

Субстанціальні синтаксеми у формі орудного відмінка у поєднанні з просторовими прийменниками експлікують різні вияви семантики шляху руху, переміщення залежно від лексичного значення іменника, здатного передавати сему локативного орієнтира: як динамічну локалізацію особи (істоти) услід за іншою особою (істотою), чи за певним засобом (транспорт), чи певного фізичного тіла за іншим тощо. Наприклад: *Вона [богиня] іде! Непереможна сила Мене примушує за нею простувати* (Леся Українка); *За сонцем хмаронька пливе* (Т.Шевченко).

Динамічну локалізацію шляху руху позаду рухомого предмета, слідуючи за особою, іншою істотою чи предметом, що переміщується, в сучасній українській мові передає словоформа орудного відмінка з прийменниками *за, слідом за, услід за, навздогін за, навздогінці за*.

Структурна схема речення S+P(Vf)+prep (*за, слідом за, услід за, навздогін за, навздогінці за*) +ор.в. (N5). Предикат руху, переміщення проектує локативний компонент (субстанційну синтаксему), хоча він функціонує як периферійний, передає ситуативно зумовлену потребу вказати на шлях слідування за ким/чим.

У структурі речень із предикатом цілеспрямованого руху Г.О.Золотова називає директивну функцію орудного відмінка з прийменником *за* як позначення напряму руху когось/чого за просторовим об'єктом, який віддаляється [5, 177; 6, 251-252]. М.В.Мірченко синтаксему, представлену зазначеною словоформою, кваліфікує як вираження неконтактного орієнтира шляху руху – дистантної динамічної локалізації позаду просторового орієнтира [9, 175-176]. У нашому дослідженні прийнято положення І.Р.Вихованця і К.Д.Городенської щодо визначення функції субстанціальної синтаксеми *за*+ор.в. при дієслівному предикаті руху. У реченні вона вербалізує два варіанти значення локалізації щодо горизонтальної осі як руху позаду предмета: 1) загальну дистантну локалізацію процесу і 2) динамічну локалізацію позаду рухомого предмета. Наприклад: 1) *Клубочиться за бричкою позолочений сонцем тил* (М.Коцюбинський) і 2) *За апостолом пішли. Алкід пішов за ними* (Т.Шевченко), де словоформа *за* +ор.в. характеризує цілеспрямований рух з боку когось, хто слідує за кимось: *Щось йшло за мною* (М.Коцюбинський); - *Женуть за нами. - Так що? - Не втечемо* (Б.Лепкий).

Більшою мірою деталізації семи слідування за локативним орієнтиром наділені аналітичні прийменники *слідом за, услід за, навздогін за, навздогінці за*, похідні від прислівників. Словник української мови (в 11-ти т.) реєструє ці слова як прислівники з ремаркою: «прислівник, що виступає звичайно з прийменником *за*». Див. напр., СУМ, т.ІХ, с. 358 *слідом: Ступав [панотець] за війтом слідом, трохи на п'яти не наступав* (Л.Мартович).

Субстанціальний компонент, що позначає того, хто (що) слідує за ЛО, переважно представлено особово-вказівним (*він, вона, воно*) або особовим (*я, ти, ми, ви*) займенником у формі орудного відмінка. Наприклад: *За хвилину Замфір з похмурим обличчям йшов вже в примарію. За ним потягло кілька молдуван* (М.Коцюбинський). *Невідступно за мною летить хмарка дрібненьких мушок* (М.Коцюбинський) – *летить хмарка дрібненьких мушок* (де? Яким шляхом?) *слідом за мною, услід за мною* (шлях переміщення відображено в просторових координатах). Пор.: *А за візком пробігли три його здоровенні пси, які бігали за лісником повсюди* (П.Загребельний); *Вийшов [старший брат] із хати, а за їм [за ним] усі брати слідом* (Марко Вовчок).

Прийменниково-відмінкові словоформи *слідом за* +ор.в., *навздогін за* +ор.в. приєднуються до префіксальних дієслів доконаного виду (*побігти, погнатися, вскочити, в'їхати, влетіти*), рідше до безпрефіксних доконаного виду (*кинутись, ринути*). Префіксовані недоконаного виду зумовлюють частіше часові синтаксеми. Займаючи позицію субстанціальної вокативної синтаксеми зі значенням

—шлях руху услід за тим, хто (що) віддаляється”, при предикаті переміщення вони набувають додаткових конотативних значень. Пор.: 1) *Козацька сторожа прискочила навздогін до Сагайдачного і познімала шапки* (О.Маковей), де виражено швидкість цілеспрямованого руху, що передає префікс дієслова *при-* та віддієслівний (від дієслова *догнати*) прислівник, і 2) *Вона вскочила в човен і попливла навздогін за лебедем* (О.Донченко), де це значення передає прийменниково-відмінкова форма орудного у придієслівній позиції предиката переміщення.

Префіксальні дієслова виявляють більшою мірою валентну зумовленість заповнення позиції локативної синтаксеми, яка може бути представлена або прислівником *услід*, *слідом*, *навздогін*, *навздогінці* (на формально-синтаксичному рівні це обставина способу дії, виражена прислівником), або прийменниково-відмінковою словоформою орудного, що виражає шлях переміщення: *Сергій іде між рядами слідом за Лесею* (В.Козаченко); *Люди побігли навздогін за втікачами, нічого не бачачи в темряві* (П.Загребельний). – Сергій і Леся йдуть міжряддями. Попереду йде Леся, слідом Сергій; Вони [втікачі] втікають. Люди кинулись навздогін (=доганяють). Значення шляху семантично представлено як зумовлене і ситуативно і граматично.

Словоформу *між/межи, поміж* +ор.в. серед засобів вираження шляху руху дослідники не називають, хоча вона може бути реальною, коли є потреба передати додатково своєрідну ситуацію переміщення у складних умовах.

Денотативна ситуація може зумовлювати уведення кількох прийменниково-відмінкових конструкцій, які підсилюють зміст речення різними конотаціями, коли експлікуються просторові і часові параметри руху однією субстанціальною синтаксемою, а друга доповнює її додатковими відтінками. Наприклад, речення *Гроза відійшла за місто. Вслід за чорною дощовою завісою промчались навздогінці шматки розірваних хмар* (Ю.Збакацький). Можна передати так: *Услід за чорною дощовою хмарою (коли?) промчались навздогінці за нею (як? яким шляхом?) шматки розірваних хмар*.

Дискантну локалізацію між двома або більше просторовими орієнтирами здатні передавати словоформи —орудного з прийменниками *між (межи), поміж, проміж*”.

Як і дистантні статичні прийменники *за, поза*, прийменники *між (межи), поміж, проміж* у поєднанні з дієслівним предикатом семантики місцезнаходження, перебування передбачають заповнення позиції локативного компонента. Але локалізація простору між орієнтирами при предикаті руху більшою мірою конкретизує місцезнаходження предмета, стосовно двох сторін, тому в структурі речення орієнтирами можуть бути береги річки, озера, початок і кінець якогось простору, сторони провалля, урвищ, гір, початок і кінець лану, тощо. Наприклад: *Пройшовся між рядами розквітлих яблунь. Рось тут тече між скелястими берегами*.

Сема шляху руху своєрідно виражається при дієсловах переміщення за допомогою словоформи *між*+ор.в., якщо це значення доповнюється семою —швидко, долаючи перешкоди, труднощі”. Пор., наприклад: *Сергій пробіг міжряддями і Сергій пробіг між натовпом; Сергій ледве пробрався між зарослями колючої шипшини; Мені необхідно продертися між двома рядами дроту*.

Отже, на відміну від орудного безприйменникового, що є єдиною в морфологічній парадигмі іменника формою, призначеною для вираження локативної функції (орудний місця), прийменниково-відмінкова словоформа орудного обслуговує периферійні зони вираження просторових відношень переважно при дієслівних предикатах зі значенням статичної дії, стану. Значення динамічного просторового орієнтуру передбачає словоформа орудного прийменникового з первинними просторовими прийменниками, похідними від прислівників, що допомагають виявові варіантних значень шляху руху, переміщення як реалізації категорійної семантики локативності, переважно без синонімічної заміни іншими прийменниково-відмінковими формами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. –К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
3. Вихованець Іван, Городенська Катерина. Теоретична морфологія української мови. – К.: “Нульсари”. – 2004. – 399 с.
4. Городенська К.Г. Прийменник: Граматика української мови: Морфологія. Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 276-299.
5. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
6. Золотова Г.А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. – М.: Наука, 1988. – 440 с.
7. Іваненко З.І. Прийменникові конструкції напрямку руху в українській мові. – Чернігів, 1975. – 75 с.
8. Мельничук О.С. Историчний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові. // Слов'янське мовознавство. – 1961. – т.3. – С. 124-194.

9. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. Вид. 2-ге, переробл. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
10. Плющ М.Я. Відмінок у семантико синтаксичній структурі речення. – К.: Київ. пед. ін-т ім. О.М.Горького, 1978. – 107 с.
11. Плющ М.Я. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія. – Вид. 2-ге, доповн. – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 328 с.
12. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
13. Степаненко М.І. Просторові поширювачі у структурі простого речення. Монографія. – Полтава: АСМІ, 2004. – 463 с.
14. Словник української мови. В 11-ти т. Т. 1-11. – К.: Наук. думка, 1970- 1980.
15. Философский энциклопедический словарь. М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

Статья посвящена раскрытию функциональных особенностей синтаксиса, представленных на формально-синтаксическом уровне предложения предложно-падежной словоформой творительного со значением «путь движения по горизонтали».

Ключевые слова: локатив, локативная синтаксема, предикат перемещения, статичность/динамичность, предложно-падежная словоформа.

This article is devoted to disclosure of the functional characteristics of the syntax presented in the formal syntax of supply-prepositional-case word-form instrumental in the sense of "the path of the horizontal".

Keywords: locative, locative sintaksema, predicate movement, static / dynamic, prepositional-case-word form.

УДК 811.161.2'371'27

І. Ю. Шкіцька

СИНТАКСИС ТАКТИКИ ПІДВИЩЕННЯ ЗНАЧИМОСТІ СПІВРОЗМОВНИКА

Стаття присвячена дослідженню синтаксичних засобів вербалізації тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву. З'ясовуються особливості функціонування позитивнооцінних висловлювань, оформлених окличними, питальними, розповідними, простими / складними реченневими одиницями. Визначається роль обірваних й ускладнених конструкцій у маніпулятивних контекстах.

Ключові слова: маніпулятивна стратегія позитиву, тактика підвищення значимості співрозмовника, експресив, синтаксичні засоби вербалізації тактики.

Починаючи з другої половини ХХ ст. у лінгвістиці спостерігається посилення інтересу вчених до прагматики – науки, що тлумачить мову як знаряддя соціальної взаємодії в умовах конкретних ситуацій спілкування, досліджує мовленнєві акти і контексти, у яких вони реалізуються. Так званий "прагматичний поворот" спричинив появу великої кількості студій, предметом розгляду в яких постають стратегії і тактики мовленнєвої поведінки. Йдеться про роботи О.С. Іссерс, А.М. Баранова, К.Ф. Седова, В.В. Бушковой, О.В. Дмитрук, Л.Ю. Веретенкіної, А.В. Олянича, О.В. Фадєєвої, Т.Є. Янко, Ю.К. Пирогової, І.С. Морозової, Ю.М. Іванової та ін.

Незважаючи на зростаючу кількість мовознавчих праць, що базуються на стратегічному підході, об'єктом лінгвістичних розвідок дотепер не була маніпулятивна стратегія позитиву, що й зумовлює актуальність дослідження.

За допомогою цієї стратегії мовець шляхом повідомлення приємної для співрозмовника інформації домагається зміни поведінки чи емоційно-психічного стану адресата. В маніпулятивній стратегії позитиву домінує тактика підвищення значимості співрозмовника, репрезентована переважно експресивами – компліментарними висловлюваннями та висловлюваннями, що виражають позитивне ставлення до адресата.

Метою статті є дослідження синтаксичних особливостей мовних засобів тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву. Досягнення мети передбачає вирішення таких **завдань**: з'ясувати особливості функціонування експресивів, оформлених окличними, питальними, розповідними, простими / складними реченневими одиницями; визначити роль обірваних й ускладнених конструкцій у маніпулятивному дискурсі.

Основний шар реченневих конструкцій, що репрезентують експресиви маніпулятивної стратегії позитиву, становлять розповідні речення. Кількість окличних і питальних реченневих одиниць є відносно незначною. Окличність є одним із засобів експресивності в мові. Оклична інтонація притаманна більшості експресивів, оформлених за допомогою емпатичних конструкцій. Окличні речення, вживані мовцем під час здійснення мовленнєвого впливу за допомогою маніпулятивної стратегії позитиву, передають захоплення, радість, любов, виражають здебільшого